

„Az iskolai tér összetarthatja a közösségeket is”

Interjú Sanda István Dániellel, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Tanító- és Óvóképző Kar Neveléstudományi tanszékének adjunktusával

Educatio: Az iskolaépületre mint társadalmi vonatkozású térre tekintenénk most. Hogyan képeződhet le egy épületben az, amit egy adott kor az oktatásról gondol?

Sanda István Dániel: Történetileg szemlélve a kérdést egy érdekes kuriózzummal kezdhetünk. Mai tudásunk szerint a legelső tanterem, amiről tárgyi emlékünk is van, Zimri-Lim, a Mari királyság utolsó uralkodójának palotája, aki Kr. e. 1765–1760 között uralkodott. A múlt század elején kiásták ezt a hatalmas területen föllelt objektumot és ami igazán meglepő, hogy a tantermet rendkívül impozáns helyen, a trónterem közelében alakították ki. Ez az első ma ismert tanterem. Persze, ebben a korban, egy szoba méretű tanteremben nem tömegek tanultak, hanem az uralkodó és közvetlen hozzátartozóinak a gyermekei. Ily módon egy kor iskolaépítészete jelzi az oktatásnak tulajdonított szerepet. Ez az ásatások alapján rekonstruált magas szintű mezopotámiai kultúra nyilvánvalóan megkívánta írástudó, tehát képzett személyek biztosítását. Egyrészt a vezetők utánpótlását, másrészt azokat, akik ezt a birodalmat működtetni tudják. A több mint tizenötezer fellelt agyagtáblán talált szövegek rekonstruálásából, leírásokból azt is tudjuk, hogy az alacsonyabb szintű írnokok (ma úgy mondanánk, köztisztviselők) képzése viszont már a templomban folyt. *E: Ezek szerint az iskolaépület egy adott korban nemcsak az oktatás fontosságát, hanem elitizmusát is szimbolizálja?*

S.I.D.: Igen, később a tömegoktatás persze teljesen mást jelent. De már korán megjelenik a két elkülönülő szint. A felső szintű képzés megjelenése a templomokban még mindig csak a kiválasztottak nagyon szűk körét érintette. Ezt azért is érdemes hangsúlyoznunk, mert az iskola, általában a pedagógiai tér a szakrális tér egyik leágazása. A templomtér mint elsődleges közösségi tér már itt, a sok isten hitű pogányság körében is tanteremként működött hét közben. Ez az emberiség története során jelen van az egyiptomiaknál, látjuk a kereszténység megjelenésével és ezt találjuk az első plébániai templomok megépültével is. A mi történelmi tanulmányaink között is szerepel, hogy Szent István elrendelte, hogy tíz falu építsen egy templomot. A templomban – hétköznapokon – folyó oktatás a helyi plébános vezetésével a klerikus utánpótlás biztosítását is szolgálta, hiszen szertartások, szentmisék általában hétvégén zajlottak. Ez a folyamat egyébként korábban kezdődött. Nagy Károly udvari embere, Alkuin szervezte meg azt a plébániai iskolarendszert, amelyet Szent István kétszáz évvel később adaptált.

E: Hogyan mutatkozhat meg ez a kettős funkció az épületekben?

S.I.D.: Ha megnézzük, hogy a középkorban melyik a legkorábbi, általunk ma ismert tanteremről szóló ábrázolás, akkor a St. Gallen-i kolostor tervrajzát kell elővennünk, ahol a

klauzúra, tehát a kizárólagosan szerzetesek számára fenntartott belső tér határán jelenik meg a tanterem. Két oldalról van bejárata, bentről a klerikusok, kintről a világiak tudnak bejárni. Ez a tanterem egy mai fogalmaink szerinti átlagos méretű tanterem helyisége. Fontos, hogy mivel a diákok jó része bentlakó volt, a tanterem körül hálófülkéket alakítottak ki. Következésképpen ennek a teremnek a falain nincsenek ablakok s a tanuláshoz szükséges fényt, természetes megvilágítást roppant korszerű módon, tető bevilágító ablakokkal oldották meg. Így megfelelő tájolással a tetőablakokon keresztül soha nem volt vakító napsugárzás, ám mindig volt elegendő fény és ki lehetett szellőztetni ezt a tágas tantermet.

E: Az iskola tere itt nyilván közösségi térként is funkcionál, a szocializáció alapvető terepeként. Mennyire volt fontos az egyházi iskola-építészetben a közös tér? Érzékelhető is, hogy az egyházi iskolák időszakának épületei szorosabbra fogják a nevelési teret?

S.I.D.: Természetesen az azzal járó mindennapos együttlét, hogy a diákok jelentős része bentlakó, a tartós közösségi élet egészen mársa szocializál, mint a mai modellek. Nagyon érdekes belegondolni abba, hogy Korzenszky Richárd egykori bencés főapát hogyan nyilatkozik arról a pluszról éppen a lelki egészség vonatkozásában, amit az egyházi iskola nyújt. ¹ Ő nyilvánvalóan a bentlakásos bencés gimnáziumot tekinti ebben az értelemben mintának és példának. Mindenesetre ez a fajta iskola a szocializáció és a lelki egészség szempontjából egy nagyon fontos és kiemelkedő állomás.

E: Az egyházi oktatás időszakában mik lettek a meghatározó irányok?

S.I.D.: Iskolaügyben a protestantizmus hozott óriási változást. Luther Márton reformátori tevékenysége elválaszthatatlanul összefonódott az anyanyelvi iskolák létesítésének igényével. Az anyanyelvi oktatást elsődlegesen preferáló lutheránus teológiát folytatja majd a tizennyolc évvel fiatalabb Kálvin János Genfben, az általa alapított főiskolán. Az egyházi intézményekben a reformációt követően egy óriási fellendülés kezdődik tehát az iskola építése, minősége, szerkezete, a tananyag korszerűsége, összességében az iskolaügy fontossága szempontjából. Erre adott választ 1599-ben a Ratio Studiorum, a jezsuiták világtanterve, ami utána hosszú ideig szintén meghatározó lett. Tehát a katolikusok és protestánsok még egészen a tizenkilencedik századig kézben tartják az oktatásügyet.

E: Hasonló iskolákat is építettek?

S.I.D.: Az épületek szerkezeti kialakításában nagy különbség nem volt. Ha a magyar viszonyokat vizsgáljuk, akkor például a Pannonhalmi Bencés Gimnázium és a Debreceni Református Kollégium összevetésében azt látjuk, hogy mindkét helyen voltak felívelő szakaszok és voltak nagyon nehéz időszakok. Debrecenben az iskolaépület – amit a tizenhatedik századtól a reformátusoknál kollégiumnak, az evangélikusoknál pedig líceumnak nevezünk – időről időre szükséges megújítására, bővítésére szinte kivétel nélkül mindig akkor került sor, amikor már az épület az összedőlés, az életveszély határán állt. Ez elsősorban az anyagi erők hiányával magyarázható. Ilyen szempontból a bencés gimnázium sokkal szerencsésebb helyzetben volt, viszonylag kiegyensúlyozottnak mondható anyagi háttér, rendezett feltételek mellett működött. Ott egy valamelyest egyenesebb vonalú fejlődést látunk az épület szerkezete, a tér bővülése szempontjából az új pedagógiai követelményeknek való megfelelés tekintetében is. De azért tudjuk, hogy a Debreceni Református

¹ Idézi: Zrinszky László (2006) *Nevelélmélet*. Budapest, Műszaki Kiadó. p. 25.

Kollégiumban a tizenkilencedik században megépített auditórium, a szertárak és későbbi laboratóriumok a legkorszerűbb eszközökkel felszerelt, kiváló tanulási lehetőséget nyújtó helyek voltak. A kép tehát rendkívül differenciált és nagyon kor, illetve helyzetfüggő. *E: Az állami iskolának épült épületekben máshogyan alakul a tér szimbolikája, mint az egyházi intézményekben?*

S.I.D.: A tér fizikai értelemben, a falak és a szerkezet alig változik vagy nagyon sokszor csak kényszer hatására, amikor ezt már a tűrhetetlen higiénés állapotok megkövetelik. De ha erre a kérdésre a mentális oldalról szeretnék választ adni, arra tehát, hogy lelki értelemben mit jelent az iskola épülete, akkor egy kicsit későbbi, de rendkívül beszédes példát mondanék. Ha rápillantunk a huszadik század eleji magyarországi helyzetre azt látjuk, hogy a trianoni diktátum után az ország kétharmadnyi területének elcsatolásával nem csak a korábban létesített tanítóképzőket veszítettük el, hanem az iskolák jelentős részét is, miközben az itt maradt területek nagy részén (a török dúlás óta mindig is elhanyagolt Duna–Tisza köze, a hatalmas Alföld és egy kis zalai terület) semmilyen fejlesztés nem történt. A nagyobb településeken kívül nem voltak templomok, még kápolnák sem. Klebelsberg zsenialitását bizonyítja, hogy az 1926–30 között zajló iskolaépítési akcióval, melynek során néhány éven keresztül a költségvetés több mint tíz százalékát iskolaépítési célokra fordították, ötezer létesítmény (3475 tanterem és 1525 tanítói lakás) épült fel. Korábban azokon a területeken, ahol nemhogy templom, még kápolna sem volt, iskola pedig egyértelműen nem lehetett, a gyermekek nem tudtak tanulni. Az 1920/21-es tanévben a tanköteles korúak 2,7 százaléka nem járt iskolába, és a hat évesnél idősebb népesség 15,2 százaléka analfabéta volt, amivel az akkori magyar kormány aligha büszkélkedhetett, csak ilyen nagymértékű építéssel vált orvosolhatóvá. Csakhogy megjelenik itt egy nagyon fontos dolog: az iskolaépítési akció keretében, központi tervezéssel, típustervek alapján készült korszerű tégláépületek tervezése három és öt kilométeres körzeteket kijelölve² úgy történt, hogy a tanterem végében volt egy kis kápolna, amit egy toloajtóval hét közben bezártak, és hétvégén kinyitva a tanterem szakrális térré vált. Nem egyházi épületek voltak tehát, mégis a lelki egészség szempontjából is meghatározó jelentőséggel bírt. Ezt a fontosságot azzal lehet érzékeltetni, ha tudjuk, hogy azokon a vidékeken belátható távolságban az egyetlen tégláépület az iskola volt. Egy tágas és világos általában 6,3 x 10 m-es terem, három és fél méteres belmagassággal, hat nagy méretű, két méter magas ablakkal. Impozáns, szép épület, hozzá tanítói lakással. A környéken lakó családok vasárnaponként ide jártak istentiszteletre, beültek az iskolapadba, összenyitották a termet a kápolnával és a gyermekek részt vettek a szülőkkal a szertartáson. Amikor a gyermek hat éves lett és tankötelessé vált, az iskolába már úgy ment, hogy az számára jól ismert hely volt, a kántortanítót már nagyon sokszor látta, ismerte, miközben az, mint a liturgiában közreműködő személy a tekintélyt is megtestesítette. Vagyis arra a kérdésre, hogy miért volt olyan eredményes ezekben az iskolákban a pedagógiai munka, azt a nagyon kézenfekvő választ adhatjuk, hogy a gyermekek „előkészítve” kerültek az iskolába. Ezzel magyarázható, hogy azok a generációk, akik ilyen osztatlan iskolában együtt tanultak egy

² Ha a körzetben – az utolsó három év átlagát számítva – legalább 20 család vagy 30 tanköteles lakott, viszont nem volt a befogadásukra alkalmas iskola, elrendelte annak építését.

kántortanító irányításával, nem érezték hátrányát később annak, hogy ők nem egy nagy iskolaépületben kezdték a tanulmányaikat.

E: Mindez elsősorban talán nem is az egyházi kapcsolódásról szól, hanem arról is, hogy az iskola mennyire engedi magához közel a családot. Nevelési irányzatok épülnek arra, hogy az iskola életébe vonódjon be a család élete is. Én itt látok egy párhuzamosságot.

S.I.D.: Valóban így van. Ma, amikor itt az ELTE Tanító- és Óvóképző Karán arról beszélgetünk, hogy ez mit is jelent, az előadásaimon rendszeresen kitérek arra is, hogy a leendő tanítóknak a legnagyobb problémát nem az iskolai tanulmányaikat kezdő kisdiákok, hanem az ő szülei fogják jelenteni. Tapasztalatunk, hogy az iskolai nevelés-oktatás eredményességének egyik feltétele a szülők bevonása a pedagógiai munkába, együttműködő attitűdjének kialakulása, hogy egy nyelvet beszéljünk. Igaz az is, hogy a reformpedagógiai irányzatok gyakran ebben is megelőzik a közoktatási állami intézményeket. Persze, egy-egy ilyen iskolához, hasonló mentalitású és érték szemléletű családok kapcsolódnak. Könnyebb hasonló közt megtalálni a közöset, mint a tömegoktatás sokféleségében. Ha a lelki egészségről gondolkozunk, kiragadott példaként had említsem meg, hogy például a Waldorf-iskolák pedagógusai elvárják az intézményükbe járó gyermekek szüleitől, hogy az otthonaikban ne legyen televízió.

E: Ezek a reformpedagógiai irányzatok az épületeikben is képviselik azt, amit az iskoláról gondolnak?

S.I.D.: Ez a kérdés attól függ, honnan tekintünk rá. Ha a reformpedagógiai irányzatok nemzetközi vonulatát vizsgáljuk, akkor a legszebb példák művészi, esztétikai, térformálási szempontból mindenképpen a Waldorf-intézmények épületei. Maga Rudolf Steiner tervezte az 1913-ban épült első Goetheanumot, melyet 1925-ben a vasbeton tartószerkezetű második Goetheanum megépítése követett, amelynek felavatását már nem érte meg. A Waldorf-pedagógia tereiről képek nélkül nagyon nehéz beszélni, de az építészeti megoldások közül talán a legszembeötlőbb az iskolaépületek falain a vízszintes és függőleges élek, illetve derékszögű falsarkok találkozásának hiánya. Ahol ez elkerülhetetlen – pl. az ablakok kávéinál –, ott amennyire a tartószerkezet anyaga megengedi, lekerekítik ezeket az éleket. A tudatos tervezéssel kialakított megoldások kapcsán megfigyelhetők az organikus rendre, a fokozatokban megnyilvánuló növekedés, változás kifejezésére irányuló formaalkotó törekvések. Az újonnan kialakított épületek körültekintő adaptációja a táj és az épület közvetlen környezetéhez harmóniát áraszt, és a világ rendezettségét sugallja a látogató számára. Belépve az iskolába meglepetéssel tapasztaljuk, hogy a termekben a padok elhelyezése megegyezik a hagyományos iskoláéval; szabályos rendben, frontálisan, a tanárral szemben, annak tekintélyét hangsúlyozva állnak. A különbség az, hogy a tekintély itt nem „hivatali”, hanem az antropozófiára alapozódó „igazi emberismeretből” fakad – mondja Steiner. Magyarországon az első Waldorf-iskola a Kis-Svábhegyen működött a két világháború között. Ez az épület egy tanítási célra átalakított kastély volt, tehát nem is követelhetjük meg ezen a téren azokat az elvárásokat, amelyeket Steiner megfogalmazott. Ha néhány évtizedet tovább lépünk és megnézzük a solymári Waldorf-iskola épületét, mint az első Magyarországon megépült Waldorf-iskolát, akkor nagyon jól látszik, hogy mennyire különbözik a hagyományos iskolaépülettől. Azok a terek, amelyeket ott látunk, maximálisan alkalmazkodnak a gyermek életkori sajátosságaihoz, érzelmi világához és a

lehető legteljesebben igyekeznek harmonikusan fejleszteni a személyiséget. Mindennek természetesen az ósata Steiner adta meg az alapját azzal, hogy megindokolta, hogy milyen életkorban, mit, hogyan és miként kell művelni a pedagógiában, miközben mindezt holisztikus szemlélettel a pedagógiai térre is kiterjesztette.

E: Milyen társadalom-szemléletről tanúskodnak a Kádár-rendszerben épült iskolák? Mit gondol a politika ekkor az oktatásról?

S.I.D.: A Ratkó-korszakban született gyermekek 1960-ban és az azt követő tanévekben váltak tankötelessé. Akkor egyetlen szempont lebeghetett az államvezetés szeme előtt: elegendő tantermet és széklet biztosítani az iskolában történő „leültetésükhöz”. Ez abban az időszakban lehetetlenné tette, hogy minőségi szempontok előtérbe kerüljenek, ami nem menti fel a politikai vezetést, de nem lennének igazságosak, ha elsősorban a minőséget kérnénk számon. Ugyanakkor az is igaz, hogy miközben az építések is tisztában voltak a kényszerhelyzettel, új koncepciót dolgoztak. 1965 és 1968 között Jeney Lajos vezetésével egy építész csoport UNESCO ösztöndíjjal Nyugat-Európában és Amerikában vizsgálta a legkorszerűbb iskolaépületeket. Hazahozták, leírták ezt a koncepciót, ami akkor íróasztalfiókba került, de e korszerű szemlélet alapján épülnek ma is a legkiválóbb iskolák. Ezt az intézménytípust ÁMK-nak, Általános Művelődési Központnak nevezték el. Itt az iskolaépülethez szervesen kapcsolódik a tornacsarnok, a könyvtár, az előadóterem, az uszoda, az összes kiszolgáló helyiség. Egybeépül benne az óvoda, alsó és felső tagozat, jó esetben gimnáziummal is kiegészülve. Egy ilyen intézménytípusban a költséghatékonyság, üzemeletethetőség, gazdaságosság mellett a különböző életkorú gyermekek, testvérek együtt lehetnek. Nagyon sok ilyen épült az országban, főleg vidéken és jól működnek, sőt ezek az épületek még a mai, többszörösére emelkedett energia- és üzemeltetési költségek mellett is gazdaságosan fenntarthatók.

E: Mára a fenntarthatóság, költséghatékonyság követelménye is kapcsolódik az iskola-építéshez? Ez is egyfajta társadalmi értéket, elvárást képvisel?

S.I.D.: Mindenképpen. Jó példa erre a problémára az egykori Kossuth Zsuzsa Egészségügyi Szakközépiskola Bécsi úton álló épülete. A Szent Margit Kórház szomszédságában áll ez a szép iskola, amely több mint kétezer négyzetméter hasznos alapterületű kiválóan tervezett épület. Közvetlen kapcsolata van a kórházhoz, hatalmas aulája a közösségi tér számára. Csakhogy, az építés, 1988 után eltelt tíz év és kiderült, hogy az energia-árak emelkedése következtében a működtetés és a fenntartás költségei szinte megoldhatatlan nehézségeket jelentenek, holott szerkezeti szempontból, funkcionálisan a pedagógiai tér korszerű igényeit maximálisan kiszolgálja. Ne feledjük: ez az egyetlen olyan iskolaépület, amelyik építészeti nívódíjat kapott. Azonban az elmúlt évtizedekben nyilvánvalóvá vált, hogy a piacgazdaság törvényei a középületek, közöttük az oktatási intézmények fenntarthatóságát, üzemeltethetőségét is meghatározzák. Iskolaépületet ma már csak energiatakarékos, alacsony energia igényű vagy passzív ház típusú épületben szabad megtervezni.

E: A több funkció összevonása már felveti azt a kérdést, hogy kié az iskolaépület? Mennyiben a helyi közösség tere, hogyan tud ezen igényeknek megfelelően alakulni, főként a kistérségekben?

S.I.D.: A Jeney Lajos és munkatársai által kidolgozott koncepció alapján – az elmúlt évtizedekben – több száz komplex oktatási intézmény valósult meg.

Ha a legújabb példákat nézzük, akkor az Algyőn épült Fehér Ignác Általános Iskolát említeném, mint egy minden szempontból korszerű, igényes a mai előírásoknak teljes mértékben megfelelő, sőt azt messze túlszárnyaló iskolaépületet, amely mindemellett az energiatakarékos, fenntartható épület irányába is közelít. Megtalálható benne az uszoda, ebédlő, díszterem színpaddal – mindez számos funkció ellátására ad lehetőséget.

Különösen a kistelepüléseken fontos az anyagi erőforrások koncentrációja, így hát iskolát építeni is csak úgy érdemes, ha ahhoz legalább egy nagy terem kapcsolódik, amely közösségi rendezvényeknek is teret ad, s van benne könyvtár, internet-terem, lényegében mint egy kultúrházban. A régi, szocializmus alatt épült kultúrházak ugyanis nemcsak erkölcsileg avultak el, hanem ötven-hatvan év alatt maga az épület is megérett a bontásra (műszaki értéke annyira lecsökkent, hogy azt már gazdaságosan felújítani aligha lehetséges). Az iskolai tér viszont ezekkel a kiszolgáló egységekkel bővítve nem csak a gyermekek számára biztosít lehetőséget nagyon sokféle tevékenységre, hanem közös programok révén összetarthatja a családokat, helyi közösségeket is. Úgy gondolom, ma erre szükség van, mert egyre kevesebb időt töltenek a szülők a gyermekeikkel és ennek minden negatív következménye nyilvánvaló.

E: Az utóbbi években az önkormányzatok által építtetett iskolák ki tudják szolgálni a helyi közösséget? Ebbe az irányba halad ma az iskola-építészet?

S.I.D.: Ma viszonylag kevés iskola épül, mert a tanköteles korba lépő populációk létszáma évről-évre csökken, ami ennek sem kedvez. Vannak azonban követésre méltó kezdeményezések, remek épületek. De láthatunk nagyon negatív folyamatokat is. Egy ilyen neurálgikus pontnak találok a kilencvenes évek második felétől induló tornaterem-építési programot. Ennek kapcsán nagyon sok funkcionálisan és szakmailag félresikerült megoldás született, amelynek háttérében – általában – az „én házam az én várom” polgármesteri szemléletmód állt, amely az építészeti szempontokat is a maga hatáskörébe sorolta.

E: Az iskola-építési és működtetési döntés és igény most az önkormányzatoktól az államhoz kerül. Ez már nem a helyi közösségek iskolája lesz?

S.I.D.: Igen, új helyzetet jelent, hogy január óta a Klebelsberg Intézményfenntartó Központ átvette az iskolák jelentős részének irányítását. Nem tudom, hogy ez hogyan hat majd az új iskolák építésére, de remélem, hogy az iskola a hozzá funkcionálisan kapcsolódó kiszolgáló egységekkel (uszoda, ebédlő, díszterem stb.) továbbra is a helyi közösségek összetartozását erősítő intézmény lesz. Számomra az az izgalmas és fontos kérdés – amit nagyon szeretnék látni –, hogy olyan bölcsődei, óvodai és iskolai terek épüljenek, amelyekben a korszerű pedagógiai módszerek kompromisszumok nélkül megvalósíthatók. Olyan tágas, élhető, többfunkciós terekkel, melyekben a felnövekvő generációk személyisége harmonikusan fejlődik, ahol érvényesül a magas esztétikai igényvel kialakított tanulási környezet nevelő hatása. Láthatunk erre jó példákat a magyar iskolaépítészetben, a magyar építésszek mindig a világ élvonalába tartoztak.